KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A szombatos kódexirodalomhoz

Az MTA Kézirattárának „Irodalom 4r 396." jelzetén található Ürmösy Sándor *Székely magyar szombatosok Erdélyben* c. munkája.[1] A szerző 1855-ben hosszabb időt töltött az udvarhelyszéki Bözödújfalun, amely a XIX. század közepére a szombatos szekta „Jeruzsáleme" lett. Az 57 oldalas kézirat meglehetősen rendszertelenül dolgozza fel a szombatosok történetét, szokásaikat, legendáikat.[2] Szerzőnk a szekta tagjaitól gyűjtötte anyagát, amelyet kiegészített könyveik lapjairól szemezgetett adatokkal. Az utóbbiakról több helyen nyilatkozik és munkája 33—46. oldalain másolatokat is bemutat a kezében levő egyik kódexből. Erről a kéziratos énekeskönyvről elmondja: *„A jelen énekes könyv melyben mint egy 201 énekek találtatnak, kelt 1626. — a Balázsfalvi kastélyban, mint a könyv fedelein felírva találtatik."* Tartalmáról a következő leírást adja: *„Szt. Dávidnak 150 zsoltárai mintájára, ugyan anyi éneket szerzetnek . . . Az ó Testamentomnak majd minden nevezetesebb történeteit elénekelték, fordításban-e, vagy eredeti szerkezetben? másra bizom itéletét . . . Ezeken kivül innepnapi és szombati énekeket, melyekből is néhányat közlök. — Áriája többnyire az Unitáriusoktól vétettek át."*[3]

A szakirodalomban először itt említett Balázsfalvi-kódexből Ürmösy 9 énektöredéket, összesen 164 sort és 20 zsoltárparafrázis részletet másolt le. Szövegmutatványainak csoportosításából következtetve a kódex két részből állt. A szombati és ünnepi énekeket „Antistrófák nevezet alatt" követték a zsoltárrészletek.

Az énekeskönyvrészt *Szombat esti (értsd péntek esti)*[4] *ének*ek vezetik be. Szerzőnk ezeket sorszámmal látta el: *Első ének. — Most kezdődik a szent szombat / stb.* Négysoros szakaszok 6—9 szabálytalanul váltakozó szótagokkal. Vö. RMKT XVII. sz. V. 5. sz.[5] *Második ének. — Már bé állott a szent Szombat /* stb. Négysoros szakaszok 8—8 szótaggal. Vö. RMKT XVII. sz. V. 4. sz.[6] *Harmadik ének. — Istennek szent népe / stb.* Hat-négysoros szakaszok, 4—10 szabálytalanul váltakozó szótagokkal. Vö. RMKT XVII. sz. V. 14. sz.[7] *Negyedik ének. — Szombat nap, kit Szt. Ur hagyott / stb.* 5 sor, 8—11 szótaggal. Vö. RMKT XVII. sz. V. 29. sz.[8] *Ötödik ének. — Kegyességnek szent attyát / stb.* A cím után talán az eredetiből vett felirat *Tanitás utánra való.* Öt-nyolcsoros szakaszok 5—9 szabálytalanul váltakozó szótaggal. Vö. RMKT XVII. sz. V. 10. sz.[9] Ezeket követik az alkalmi énekek: *Szombatvégi ének. (hét végén).*[10] — *Egész hét már tel szépen el / stb.* Négysoros szakaszok, szabálytalanul váltakozó 7—9 szótagokkal. Vö. RMKT XVII. sz. V. 24. sz.[11] *Szombat reggeli ének. — Az Istennek könyvét a ki megvizsgálja / stb.* Négysoros szakaszok, 12—12 szótaggal. Vö. RMKT XVII. sz. 133. sz. 12.[12] A *Messiás eljöveteléről való Ének. Pogácsás Innepen* cím alatt találjuk az eddig ismert változatoktól több helyen lényeges eltérést mutató: *Sion hegyéről szabaditót mennyei szent Ur; várjuk örömmel szent Mes-*

[1] A kéziratot többször idézi ORBÁN Balázs: A Székelyföld leírása. I. 1868. 146—150. GYÖRY Lajos: Az erdélyi székely szombatosok. Vasárnapi Ujság XX. 1873. 167 ff. Számos részletet átvesz. KOHN Sámuel: A szombatosok, stb. Bp., 1889. 60. Nem látta.

[2] DÁN R.: Szombatos szokások és legendák. MIOK Évkönyv. Szerk. Scheiber Sándor. Bp. 1972.

[3] ÜRMÖSY: i. m. 33. a 201 tollhiba, később 200-at ír.

[4] ÜRMÖSY megjegyzése.

[5] Régi Magyar Költők Tára. XVII. század. 5. Szombatos énekek. Sajtó alá rendezte: VARJAS Béla. Bp. 1970. 27—31. Ürmösy másolata kiadva: Vas. Ujs. i. h. 203.

[6] I. m. 25—27. Ürmösy másolata i. h. kiadva.

[7] I. m. 49—50. Ürmösy másolata i. h. kiadva.

[8] I. m. 80—81. Variánsok: 1. s. „Szombat nap"; 2. s. „hagyott"; 3. s. „Légyen a mi szivünk nyilván"; 6. s. „Tiszta és Isteni szolgálattal"; 7—8. s. „Légyünk az Urhoz hálaadással".

[9] I. m. 42—43. Variánsok: 2. s. „érni"; 6. s. „Cserében"; 11. s. „megszegéséért".

[10] Ürmösy megjegyzése.

[11] I. m. 71—73. Variánsok: 4. s. „urnak"; 14. s. „világban".

[12] I. m. 351—358. Variánsok: 201. s. „káromlója volt"; 223. s. „ötet"; 225. s. „Isten"; 229. s. „Soha" 232. s. „Izrael Istene erősen"; 234. s. „Maguk".

siásodat / stb. — kezdősorú énekek. A szakaszok és a sorok folyamatos másolásban. VÖ. RMKT XVII. sz. V. 88. sz.[13]

A Balázsfalvi-kódexből átvett zsoltárparafrázis töredékeket csökkenő számsorrendben kapjuk. Első a 151. zsoltár (!) majd a 147., 144., 143., 140., 137. két változatban, 136., 133., 128., 127., 126., 124., 122., 116., 98., 92., 74. és a 34. következik.

A szövegmutatványokhoz csatolt jegyzet felhívja a figyelmet: „... *hogy minek utána harmadfél száz évek alatt, könyvekből könyvekbe irattattak le az énekek szombatosaink által, mind az irásbeli modor simula koronként, mind pedig stiljában változhattak, mint észre vehető is.*" Ugyanitt nyilatkozik a szerzőség kérdésében is: „*A Messiás eljöveteléről, stb. úgy gondolom fordítás Sidoból és pedig Péchy Simon által mint ez ének fején a P. és S. jelentik s mint Sárosi Mihály is jegyzi meg a könyv elején.*"[14] Az utóbb említett Sárosi Mihály több alkalommal mint Péchi kortársa, segítője jelenik meg az Ürmösy által összeállított szombatos történetben: „*A Szt. Erzsébeti unitárius oskolát és a Nagy Ernyeit, ez utóbbit Sárosi Mihály felügyelete alatt — szombatos oskolává alakitotta ...*"[15] Majd később tudni véli, hogy: „*Péchy magas főket is megnyert, mint Nagy Ernyei Sárosi Mihályt ... és szüntelen énekek, imák és egyházi törvények szerkesztésében foglalatoskodtak*". Sárosi nevével találkozunk a Balázsfalvi-kódex 137. zsoltárának fordítójaként is. Nagyernyei Sárosi Mihály neve nem ismeretlen a szakirodalomban sem, 1789-ből saját kezűleg másolt énekeskönyve, 1780-ból számára írt imakönyv maradt fent.[16] A XVII. századból viszont Nagyernyei Sárosi Mihály nevű, mégpedig jelentékeny tevékenységű szombatost nem ismerünk. A Balázsfalvi-kódex említett énekének szövegvizsgálata is arra mutat, hogy az Ürmösy által átmásolt szöveg XVIII. századi változata a Péchi által 1620 előtt írt eredeti költeménynek. Varjas Béla megállapítása szerint a korai forrásokban *Pesahra* című énekből a szombatos ideológia fejlődése során ellentmondásossá vált, Jézusra és Máriára vonatkozó részeket, a XVIII. századi másolatok elhagyták.[17] Nem szerepelt ez a szakasz a Balázsfalvi-kódex Ürmösy előtt fekvő példányában sem. Ezek alapján nem valószínű, hogy szerzőnk a Balázsfalvi-kódex eredetijét olvasta volna. Arról lehet szó, hogy egy olyan példány fordult meg Ürmösy kezében, amelynek címlapja jelezte, hogy azt egy 1626-ban Balázsfalván írt kódexből másolták, mégpedig az 1780—1790-es években, talán maga Sárosi Mihály.

Magyarázatra szorul még az Ürmösy-féle XVII. századi Sárosi Mihály szerepe. Ebben a vonatkozásban figyelemmel kell legyünk az általa kanyarított szombatos történet legendás, mondákra emlékeztető szerkezetére. Ürmösy szerint Péchi első felesége Kornis Judith 1608-ban halt meg — a valós évszám 1621.[18] Szerepel elbeszélésében Beke Dániel mint Bordos község unitárius papja, aki 1608 után a katolizált Péchit igyekezett unitáriussá téríteni. Beke Dániel egyébként a XVII. század második feléig unitárius szuperintendensként működött, meghalt 1663-ban.[19] Ürmösy valóságigénnyel rajzolja meg Péchi legendás szerelmét a zsidó Eszter iránt, a lovagregényízű házasságot pedig a szombatosság alapításával köti össze.[20] A bukott Péchi alakja ugyancsak a legendaalkotás szemléletében keveredik össze, a valóban Törökországba disszidált szombatosokkal, akik azonban csak a XVIII. században jelentkeztek leveleikkel Konstantinápolyból és más török városokból. A régmúlt bizonytalan elbeszélése mellett Ürmösy a közelmúlt történéseit szemtanúktól veszi át. Ezektől tudta meg, hogy a nagyernyei szombatosok maradéka, 8 család az 1848-as forradalom előtti években átköltözött Bözödújfaluba. Sárosi Mihály mindkét említett könyvét egyébként Bözödújfaluban találta meg a tudományos kutatás. Most megismerkedhettünk a harmadikkal, a Balázsfalvi-kódexszel. E tények összegezése biztossá teszi, hogy e könyvek lapjairól került a XVIII. század végén élő és tevékenykedő Sárosi Mihály Péchi Simon környezetébe, a legenda időt és földrajzi kötöttségeket nem ismerő szemléletében.

A XVIII. század végén készült másolat mögött azonban feltételezünk egy eredeti, 1626-ban Balázsfalván írt kódexet. A helység szombatos kapcsolatai okleveles bizonyítékok alapján az 1600-as évekig igazoltak. 1621-ig Péchi birtoka volt, majd bebörtönzése után Bethlen Péter tulajdonába ment át.[21] Fehér Anasztázius 1764-ben kelt feljegyzései szerint a szombatosok egy másik eredetmondájában Balázs vagy Balassa Ferenc Lengyelországban örökölte egy gazdag zsidó vagyonát és vallását, hazatérve Erdélybe megvásárolta Balázsfalvát és Szent-

[13] I. m. 243—244. Ürmösy másolata Vas. Ujs. i. h. kiadva.
[14] ÜRMÖSY: i. m. 38.
[15] ÜRMÖSY: i. m. 23—24.
[16] THURY Zsigmond: A szombatos kódexek bibliográphiája. Mezőtúr, 1912. no. 25., 26. RMKT. V. 594.
[17] RMKT V. 535—536.
[18] KOHN: i. m. 166—167. 1608-ban kötöttek házasságot.
[19] RMKT V. 552. Péchi soha nem volt katolikus. Beke mint unitárius püspök állt vele szemben az 1638. évi décsi terminus előtt és alatt.
[20] DÁN R.: i. m.
[21] KOHN: i. m. 198. Ker. Magv. XIX. 1884. 353—355.

demetert, ahol megszervezte a szombatosságot. Péchi Simon e monda szerint Balázs íródeákja volt.[22]

A másolási hely hitelességének igazolása mellett, a kódexből másolt szövegek vizsgálata is alátámasztja egy 1626-ban írt balázsfalvi kódex létét. Az Ürmösy által közölt énekek közül hét darab, az RMKT XVII. sz. V. 4., 5., 10., 14., 24., és 29. számokkal variáló textusok keletkezése 1615—1616 előttre datálható. Ezek az énekek megtalálhatók már a Kissolymosi Mátéfi ék.-ben, valamint a Jancsó-kódexben is. Az RMKT XVII. sz. V. 133. számú éneknek megfelelő költemény csak a Pál András ék.-ben maradt fent, első másolásának ideje 1720. Varjas Béla megállapítása szerint a Pál András ék. számos, még a XVII. század elején keletkezett énekdarabot őrzött meg. Ezek egyike az említett 133. számú ének.[23] A Péchi-féle *Messiás* stb. című ének datálásáról már szóltunk.

A Balázsfalvi-kódex második részében helyet foglaló zsoltárparafrázisok Bogáti Fazekas Miklósnak szombatos körökben igen népszerű Psalteriumából valók. A radikális antitrinitárius Bogáti történeti biblia szemléletében, és tudós filológiai gyakorlatával írt zsoltárfordítások már az 1600-as évek elejétől helyet kaptak a szombatos énekeskönyvekben, annak ellenére, hogy szerzőjük nem osztotta a szekta világnézetét. A kódex második részéből másolt mutatványok közlik az argumentumfeliratokat, minden esetben a nótajelzést, magukból a zsoltárokból azonban csak az első néhány sorok keltették fel Ürmösy érdeklődését. A szövegállomány megfelel a legrégibb Bogáti-másolat, az 1604-ben készült Psaltérium textusának.[24] Néhány esetben a nótajelzés eltér ettől a hitelesnek tekinthető kézirattól: Ps. 144. — *Nóta: Drága dolog az Ur Istent dicsérni.* Ps. 140.-ben az *Arg. Hízelkedők* szerepel. Ps. 127. — *Nóta: Réghi nagy időkben a viz özön után minket . . .* Ps. 126. — *Nóta: Sok rendbeli próbák vannak rajtunk az életben . . .* Ps. 116. — *Nóta: Mit bizik e világ ő álnokságához.* Ps. 74. — *Nóta: Ha gondolod élő ember . . .*[25] Az 1626-ból származó eredeti Balázsfalvi-kódexben nem szerepelhetett Sárosi Mihály aláírásával az a 137. zsoltár, amely a Bogáti megfelelő után következett az Ürmösy előtt fekvő másolatban. Ez a költemény 1634-ben szerepel először a Bogáti zsoltárok között a Mátéfi János-kódex függelékében. A szombatos scriptor nyilvánvalóan Bogátinak tulajdonította, ma már megfoghatatlan indokkal. Felbukkan az Abasfalvi zsoltáros könyvben is, természetesen Sárosi Mihály nevének említése nélkül. Szövege: *„Sirva messze szép hazánkból, hogy rabságra menénk; fáradva Bábel vizei mellett, nyugodni, hogy egykoron megülénk: szép hazánk, szép Sion vára, szép Sion hegye, lelkünkbe keserüségek, Jeruzsálemre tekintve nagy keservesen mü könyezénk. — Igy zokogánk és kesergénk az mint szólhatánk; lantunk, hegedünk semmire nem kell, csak hozzájuk is mü nem nyulánk; füzfákra partra letettük, mert nincsen kedvünk; semmire nem kell cyteránk; hadd áljon nincs oka mert szép hegedünket vennök és vigadánk. — Rajtunk szántó pogány ezenbe lásd mivel boszanta? rabbá viszen sőt csak helyét hagyja; vigadjunk no hegedüsök, verjetek vigat; ezt kevélyen mondja; az kinek lelkek felett semmi nem maradt katzagtatni igy akarja. — Az Szt. házban no mi formán énekeltetek? — No mondjatok olyat papok kin Sionban tü örvendeztetek; hadd halljuk, hadd tanuljunk még talán tü szebben énekeltek földünkben; hogy ha tetszendik, a mi fiaink is arra vezérlitek. — Láss hogy mondjunk Urnak mondot éneket, másföldön, ó! Jeruzsálem szép hazám, mi olta én belőled kiköltem, sem kezem sem tudományom; szép énekimet én ott felejtettem: mig tégedet szememmel nem látlak, addig nekem nemleszen örömem. — Ó! szép hazánk! a mi nyelvünk inyünkhöz ragadott, mig tégedet nem láthatunk, addig muzsikánk meg veszett és elfogyott: mert te vagy kiről kezdvén kin akarom végezni, és szép nótámat, ha rólad nincs vigaszságom, bár senki ne várja én lantom szavát! — Mit nógatja ránk a pogányt áldon nemzete: rontsátok el fundamentumából, ne maradjon helyébe egy köve; ezt ird fel, else felejtsd Uram, s ne türd öt, lássa ő is mit te kezed ira; büntesd meg, mert attyafia kinját akarta és jól szemmel nézte. — Te kegyetlen Babylon reád várd veszedelme; jót ád az Ur annak az ki mint te én velem tettél, téged ugy veszteget; jót adjon annak, a ki kölcsön ad te néked, ugy töri te fődet, lábnál fogva falhoz veri minden irgalmatlan te csemetédet. — Igy keserge a szent néppel az papi szent nemzet, mikor Babyloniába pogány vive — igy sira az énekes szerzet — ezt mondá ellenségeik ellen, és kivánja hasonló szerencsét — ugy irá százharmintz hetedik éneket, és szomoru keservet. —"*[26] A névvel jelzett énekek és zsoltárparafrázis mellett, Ürmösy kéziratának egy másik helyén, a következő általános értékű megjegyzést teszi: *„Több alkalmi énekeik és imájuk Sidó fordítás és kevés eredeti 1620-ból, és a melyek kerültek ki Péchy kanczelláriájában részint Szent Demeteri, Balázs-*

[22] ARÁNYI Lajos: Az erdélyi székely szombatosok között. Magy. és a Nagyv. 1875. 454—455., 466. A bözödújfalusi plébániakönyvből magyar fordításban. KOHN: i. m. 81. Péchi és Balassa kapcsolatához l. Tört. Tár. 1881. 604—606.

[23] RMKT V. 567.

[24] Psalterium Magiar Soltar. 1604. THURY: i. m. no. 1.

[25] A felsorolt dallamokat l. CSOMASZ TÓTH Kálmán: A XVI. század magyar dallamai. Bp. 1958. 294., 222., 367., 399.

[26] ÜRMÖSY: i. m. 42—43. Vö. MTAK Mf. A 633/II.; MTAK Mf. A 369/IV.

falvi (!) és Szent Erzsébethi kastélyában, mint szombatosaink kézi könyveinek első lapjain olvashatjuk".[27] A bözödújfalusi szekta rituáléinak leírásánál közli, hogy azok a zsidóktól kerültek hozzájuk: „*...kivévén azokat a Soltárokat, melyek Péchy Simontól újra készítettve meghagyattak az Unitárius hangjegyre*".[28] Péchi verses, énekelhető zsoltárfordításáról Thury egy újsághír alapján nyilatkozott,[29] a fenti vélemény pedig, mint az a korábbi utalásokból megállapítható, a szombatosok között Péchinek tulajdonított Bogáti-zsoltárokra vonatkozik. Magyarázatra szorul azonban az 1620. évből származó eredeti szombatos énekekre utaló kijelentés. Ma ismert kódexeink közül csak a Kissolymoson másolt, ma Kalocsán levő Mátéfi-kódexben olvasható ez az évszám feltűnő helyen — de nem a címlapon. Az ugyancsak Kissolymoson készült, ma Kolozsváron levő Mátéfi János ék.-ben Eőssi András *Isten törvényének stb.* c. éneke után is az 1620-as év olvasható, de előtte és utána többször 1617, 1618, 1619.[30] Ezért indokolatlan ennek az évszámnak kiemelése. A hivatkozás azért sem kapcsolható a fenti kötetekhez, mert Ürmösy a kezében levő kódexek másolási helyeinek felsorolásában nem említi Kissolymost. Balázsfalvát viszont igen.

A szombatos kódexirodalomra vonatkozó ismereteink bővítésére szolgálhat az Ürmösy-beszámoló néhány további megjegyzése is, melyekben szó esik egy titokzatos szombatos „Törvénykönyvről": „*... mely tartalmazza a Mózes öt könyvét és az Isteni tisztelet külső lényegét, bőv magyarázatokkal, Sidóról magyarra fordítva Péchy Simontól, toldalékokkal ellátva, mely szól a Messiás eljövetelére, s annak céljáról. — S a keresztények Kristusáról, mint hamis Antikristusról, megcáfolva a reája ruházott jellemeket és kijelentéseit — az eljövendő Messiás idejének előjeleiről — s a világ végéről s minden más nemzetek eltűnéséről az egy szombatosokon kívül, kiknek ez időben össze kell gyűlni Kanahán földére és ott az új életet megkezdeniek. — Ez törvénykönyvet ... frigyládaként őrzik ... ezen könyvben olvashatók Péchy Simonnak a Szombatosság iránt viselt dolgai, és nevei 12 irnokainak valamint azoké is kik Péchy Simonnal a Szombatos ügyben karöltve jártak.*"[31] E könyv történetéről megtudta Ürmösy, hogy egy 84 éves új-székeli öregasszony hozta Bözödújfaluba és azért bízta az ottaniakra, mert falujában ő volt az utolsó szombatos. Ez az esemény 1825 körül zajlott le. Használatáról elmondja, hogy ebből érvelnek hitük védelmében, a rabbi őrzi azt és keresztények kezébe nem adják — ő sem látta.[32] Tartalmi leírását tehát informátorai szavai után vetette papírra. A könyvről kapott információk arra utalnak, hogy énekek, imák, polemiák, vallási törvények és némi történeti feljegyzések követték egymást lapjain. Ilyen természetű gyűjteményt ez idő szerint kettőt ismerünk. A korábban már többször idézett kalocsai Mátéfi-kódexet, amely azonban már 1766-ban elkerült a szombatosoktól. Valószínűbbnek látszik, hogy a fenti leírással részben párhuzamba állítható Árkosy-kódexről vagy ahhoz hasonló jellegű kolligátumról beszéltek Ürmösynek. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy a teljes Árkosy-kódexet őrizték a múlt század elején a bözödújfalusi rabbik. Ezt látszik igazolni, hogy a kódex mai töredékes állapotában is megtalálhatjuk abban az Ürmösy által leírt törvénykönyv egyes darabjait. Fordításokat és magyarázatokat Mózes könyveihez, a parancsolatok megtartásáról szóló szövegeket, imafordításokat, Jézus és az Újszövetség kijelentéseinek átértékelését elvégző polémiákat, Jézus messiási küldetésének limitálását.[33] A fenti idézetben szereplő további témák hiányára talán elfogadható magyarázatot nyújt, hogy a kódex ma, ívrét méretéhez csak 60 levelet tartalmaz. Ez a formátum nagyon is valószínűvé teszi, hogy az egykor testes kötetnek csak kisebb része maradt meg. Ebben a feltételezett elveszett részben lett volna a Messiás eljövetelének előjeleiről szóló traktátus — amely a szombatos ideológia fontos alkotóeleme volt — és a szombatosok akkori magatartására vonatkozó utasítás. Mivel ez utóbbi témáról kapott tájékoztatásunkban nem esik szó a zsidókról — amire Ürmösy más helyeken szívesen rámutat —, úgy véljük ez esetben is, mint az Árkosy-kódex más darabjainál, igen korai klasszikus szombatos írásműről lehet szó. Végül valamiféle Péchivel és társaival foglalkozó feljegyzés zárhatta a Törvénykönyvet.

Ürmösy Sándornak a fentiekben ismertetett kézirata, amely elsőként foglalkozik tudományos érdeklődéssel a szombatossággal, ismételten felhívja a figyelmet e szekta kódexirodalmának ma még lappangó darabjaira.

Dán Róbert

[27] ÜRMÖSY: i. m. 9—10.
[28] A Bogáti Psalterium valós szerzőjét csak Jakab tisztázta. Ker. Magv. XV. 1—14.
[29] THURY: i. m. no. 10. vö. OSZK Okt. Hung. 1166. 1646-ban (?) készült kommentált prózai fordítás.
[30] RMKT V. 530.
[31] ÜRMÖSY: i. m. 10—11., 23.
[32] „... kezünkbe nem adják." I. m. 23.
[33] Az Árkosy-kódex első ismertetője BOROS György, Ker. Magv. XXI. 1886. 6—20., 76—88., 142—152. KOHN nem látta az eredetit. I. m. 109. VARJAS Béla az általa közölt szombatos vitairatok bevezetésében élénk polémikus irodalom létezését feltételezi. RMKT XVII. sz. V. 484.

Csokonai nyomában

(Rumy Károly György és Rožnay Samuel)

Csokonai magyar utóéletének ismerete téteti föl velünk a kérdést: vajon az egykori Magyarország területén élt népek hagyományaiban mi a szerepe Csokonai életművének? Eljutottak-e a Csokonai-versek a szlovák, a szerb, a román irodalmakba? A kutatás nyugodtan felelhet *igen*nel. Tudunk arról, hogy Csokonai *Békaegérharc*a román tolmácsolóra talált,[1] e tolmácsolásnak tekintélyes számú kéziratos változatát ismerjük. Arról is tudunk, hogy Csokonai versei szlovák szerző *szlovák* és *magyar* nyelvű színdarabjaiba egyaránt bekerülnek.[2] Sejtjük, hogy a szerb irodalom egyes képviselői is ismerték Csokonai műveit, Jovan Pačić, pest-budai szerb költő egy költeménye feltételezteti ezt velünk.[3] Sőt, tovább is léphetünk: kéziratos szlovák Csokonai-versekről is tudunk, olyan fordításokról, melyeket nem a szlovák irodalom *neves* személyisége készített, hanem az irodalomban ismeretlen egyén. Ez már közkedveltségre, népszerűségre enged következtetni.[4]

Azt azonban csak homályosan gondoljuk, hogy a kor *bécsi* és egyéb *német nyelvű* lapjaiban is fel-feltűnik Csokonai neve, műveinek ismertetése. Pedig ha alaposan átvizsgáljuk az osztrák irodalmi lapokat és azokat a németországi újságokat, melyek magyar vagy Magyarország területéről származó egyéb nemzetiségű tudósítóval rendelkeztek, akkor a XIX. század első két évtizedében sűrűn találkozunk Csokonai nevével, a különböző Csokonai-kiadásokról szóló hírekkel, illetve recenziókkal, helyenként még fordításokkal is. Ezek ismerete, regisztrálása teljesebbé teheti nemcsak a Csokonai utóéletéről alkotott — s erősen hiányos — képet, hanem Csokonainak a magyar irodalom kereteit túlnövő jelentőségéről is tudósíthat, rámutathat költőnk *kelet-európai* jelentőségére. Ugyanis, ha melléje tesszük mindazokat, kiknek egyénisége vagy költészete szerepet játszott a szomszédos irodalmakban, Csokonait messze föléjük kell helyeznünk, őróla szól a legtöbb hír, az ő hatása a legmélyebb, az ő életművében találja a szomszédos irodalmak számos képviselője saját problémáira a választ. Igaz, Kisfaludy Sándor Himfy-strófája példa lett a cseh irodalomban, alakja a szlovák költő, J. Palkovič nagy élménye; Berzsenyi Dániel is a cseh verstan megújítóinak adott segítséget, Gvadányi Peleske-fogalma a szlovák irodalom fogalmává is nőtt, Kis János embersége a vend és a szlovák irodalom képviselőiben talált válaszra, ám Csokonai hatása nem korlátozódik az irodalom szűk szeletére, nem merül ki egy-egy költő téma- vagy műfajválasztásában, nem válik formai-verstani mintaképpé, ennél többről van szó; nem is nevezhetjük egyszerűen hatásnak Csokonai szomszédos népi utóéletét, inkább a párhuzamosok találkozásának, az irodalmi keresztutak összeérésének. Ugyanis Csokonai sem teljes életművével hatott (nem is volt ismeretes még a kor magyar olvasója előtt sem a teljes életmű), hanem költészetének két szektorával: a vígeposszal és a dalköltészettel. A vígeposz pedig — Karel Krejčí könyvéből tudjuk[5] — a kelet-európai felvilágosodás, nemzeti szellemű megújulás, a klasszicizmus kibontakozása egyik alapvető műfaja lett, az ukrán irodalomban például az egyházi-tudós nyelvvel való szakítás épp a népi burleszkre támaszkodó travesztált *Aeneis*ben történt meg a legpregnánsabban,[6] a csehben és a lengyelben közvetlen politikai-társadalmi mondanivaló kifejezője lett a hasonló jellegű, funkciójú mű. Azokban a kelet-európai irodalmakban, ahol valamilyen ok miatt nem született meg, vagy nem került a nyilvánosság elé a humoros hősköltemény, ott fordítással igyekeztek ezt a hiányt pótolni, s a román és a szlovák irodalomban éppen Csokonai *Dorottyá*ja, *Békaegérharc*a volt a „pótlás". Ne tévesszen meg minket, hogy — látni fogjuk — szlovák költő német nyelvre fordítja Csokonait. Hivatkozhatunk arra, hogy a német az egymás nyelvét ritkán vagy hiányosan értő írástudók társalgási vagy levelezési nyelve, de arra is, hogy egyetlen szlovák újság jelent meg, kis alakú, egyéb hírekkel tömött, viszont a német nyelvű lapok a széles nyilvánosságot biztosították — és nem utolsósorban jól fizettek.

A német nyelvű lapok anyagának áttekintése ezért több szempontból tanulságos:

1. Irodalmunk egykori külföldi ismeretségeit derítjük föl.
2. A szomszédos irodalmakhoz fűződő pozitív kapcsolataink is szaporodnak.

Az ismertetők közül Rumy Károly Györgyöt említjük meg először. Egész életében vállalta s váltakozó sikerrel teljesítette a kultúraközvetítés hálásnak egyáltalában nem nevezhető

[1] SIEGESCU József: Csokonai „Békaegérharcá"-nak latin és oláh fordítása. EPhK 1905. 363—368. — ENGEL Károly: Csokonai Békaegérharcának román fordítása. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1959. 33—54.

[2] SZIKLAY László: Szlovák drámaíró magyar nyelvű vígjátéka, Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve 1956. 103—115.

[3] I. PÓTH: Jovan Pačićs „Liedersammlung". Studia Slavica 1960. 145—167.

[4] SZIKLAY László—VARGHA Balázs: Csokonai egyik versének két szlovák fordítása. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1963. 135—150.

[5] K. KREJČÍ: Heroikomika v básnictví Slovanů. Praha 1964.

[6] Zina GENYK-BEREZOVSKÁ: Travestie Ivana Kotljarevského. Slavia 1969. 373—379.

feladatát. Tudósításai nem mindig megbízhatóak, néha félreérthető fogalmazásúak, máskor épp azért, mivel nem ő csinálta a korrektúrát, tele vannak hibával. Különösen értékesnek tartjuk az 1800—1820 közé eső ismertetéseit, ekkoriban még igyekezett a göttingai egyetemen elsajátított színvonalon maradni, igyekezett igényesen és érdekesen „tálalni" a magyar irodalom eseményeit (későbbi művei, cikkei is hasznosak, de bizonyos elsietettség érződik rajtuk) a német nyilvánosság számára. Ezúttal Weimarhoz fűződő kapcsolatait emeljük ki, „Der Neue Teutsche Merkur" című, Wieland, majd Böttiger szerkesztette lapban rendszeresen beszámolt a magyar(országi) művelődés, ezen belül irodalom fordulatairól.[7] Beszámolóiban[8] jelentős szerep jut Csokonainak, kinek Árpádiászát említi, melytől a magyar irodalom új föllendülését várja, említi néhány kéziratban maradt költeményét, továbbá a *Békaegérharc*ot, melynek eredeti vonásairól, nemzeti jellegéről szól. Hozzáteszi: a cenzúra nem engedte meg, hogy nyomtatásban megjelenjen. Másutt Csokonai haláláról emlékezik meg, s költőnket úgy értékeli, mint aki a lírai költészetben, az epikában és az idillben egyaránt mester volt.

Tegyük ehhez hozzá, hogy egy bécsi lapban írott magyar irodalmi áttekintés[9] ugyanígy Csokonai műveit, elsősorban a *Dorottyát* emeli ki, az előszó esztétikai értékére is rámutat, de hasonló lelkesedéssel említi a Lilla-dalok 1805-ös kiadását, az anakreoni dalokat, valamint az Alkalmatosságra írott verseket. Az áttekintés valószínű szerzője Rumy Károly György, ki a bécsi lapokat híranyaggal, recenziókkal, vegyes tartalmú közleményekkel látta el, s ki később a Csokonai-síremlék körüli vitának is bécsi tudósítója lett.[10]

Rumyról azonban úgy tudjuk, hogy Kazinczy esztétikai, költői elveinek, gyakorlatának hűséges követője volt, az ő esztétikai jellegű cikkei is Kazinczy klasszicizmusának nyomdokaiban haladnak, nem többek Sulzer, Bouterwek s más német szerző esztétikai kompendiumainak kivonatainál. Csokonai „esztétikája" is klasszicista fogantatású, de nem azonos a Kazinczyéval, s az esztétikai elvek mellett sokkal inkább a költői gyakorlat mutatja a két költő különbségét. A Kazinczy-rajongó Rumy vált Csokonai német nyelvű népszerűsítőjévé!

Rumy Károly György csak 1807-től kezdve levelezett Kazinczyval, attól fogva lett eszméinek egyik zászlóvivője. Előtte sem tájékozódott más irányba, épp ezért kerülhetett olyan jó baráti viszonyba Kazinczyval, mert helyenként a legteljesebb nézetazonosságról szólhatunk. Csokonai azonban korábbi élménye a 18 éves koráig magyarul szinte semmit nem tudó Rumynak. Az egykori magyar nemesi családnak a Szepességben német nyelvűvé vált fia a göttingai egyetemi esztendők előtt egy évet Debrecenben töltött, ahol Kotsi István, Budai Ézsaiás és Sárvári Pál irányította tanulmányait, ám magyar „privátórákat" is vett Veres Mihálytól.[11] A debreceni kollégium diákjai körében ismerte meg Csokonai költészetét, s a diákkori élmény egész életére hatással volt. Ezért lelkesedett Csokonai életművéért, ezért közvetítette a magyar irodalmat a német nyelvterületre. Még Göttingában — két diáktársával: Ercsey Dániellel és Varga Istvánnal — fogadta meg, hogy az előbb említett feladatot vállalja.[12] Ennek a feladatnak egy szilánkja a Dorottyáról írt recenzió.[13] Anyagában, módszerében eddig említett tudósításaira hasonlít, ezért mondhatjuk, hogy a *legnagyobb valószínűség szerint* Rumy Károly György a recenzió szerzője.

Az első magyar komikus hősköltemény — írja — egyben valódi mestermű (Meisterstück) az epikai műfajok e nemében. Ha az *Új Amadis* és az *Oberon* szerzője értené a magyar nyelvet, megelégedéssel olvasná ezt a komikus eposzt, s Csokonait méltó kollégájának tartaná. Ezután történetileg tekinti át a magyar hősköltemény múltját, Zrínyinek az *Adriai tenger Sirénáját* említve, rátér az *Árpádiász*ra, mely Csokonai halála miatt maradt abba. A travesztált *Békaegérharc* a cenzúra miatt nem jelenhetett meg. A *Dorottya* ideálja lehet a komikus eposznak, a humoros jelenetek változatossága, a jellemek gazdagsága jellemző e műre. Wieland *Oberon*jához hasonlítja, de kiemeli a mű nemzeti-magyar vonásait. Megemlíti, hogy a szatíra éle érinti a társadalmi életet, majd a mű élményalapjáról szól. Csak ezek után ismerteti — elég bőven — a cselekményt. A cselekmény ismertetése részletes, jól állítja elénk a művet, mindössze egy — ám alapvető — hibája van. Telezsúfolta *magyar nyelvű* idézetekkel. Ez bécsi lapban célszerűtlennek bizonyult. Ugyanis, ha magyar olvasóknak írta, kár volt bécsi újságot választania, a magyarul nem tudó olvasókat pedig elriasztotta a teménytelen sok, a cselekmény elmondását megakasztó, a cikket így nehézkessé tevő magyar idézet. Igaz, Rumy Károly

[7] István FRIED: Karl Georg Rumy und Weimar. Arbeiten zur deutschen Philologie V. Debrecen 1970. 47—56.

[8] Nachrichten über Ungarns neueste Kultur und Literatur. Der Neue Teutsche Merkur 1802—1808. — Csokonairól: 1804. II. 167—194. — 1805. III. 63—82.

[9] Kurze Uebersicht der poetischen Literatur in Ungarn in den Jahren 1804 bis 1806. Intelligenzblatt der Neuen Annalen der Kunst und Literatur des österreichischen Kaiserthumes 1807. 145—155. hasáb.

[10] Intelligenzblatt der Neuen Annalen . . . 1807. ápr. 181—182.— jún. 300—301. Az utóbbit idézi VARGHA Balázs: Csokonai-emlékek. Bp. 1960.

[11] Vö.: önéletrajza, Intelligenzblatt der Neuen Annalen . . . 1807. 129—138.

[12] Pressburger Aehrenlese 1836. Nr. 29.

[13] Neue Annalen . . . 1807. II. 78—81. — Kazinczy levelezése V. 160.

György művelte a német költészetet (helyenként a latint is!), de ő nem ihletett költő, megtanulta a versformákat, elsajátította az iskolás verselést, valószínűleg az ő esetleges műfordításai sem közelítették volna meg az eredeti báját, humorát, változatosságát, mindenesetre olvasmányosabbá tették volna rencenzióját.

Egy ismeretlen recenzens Csokonai *A Tavasz* című átköltéséről szól.[14] Rumy szerzősége mellett ezúttal semmi nem szól, bár a *fenntartások* mellett az elismerés sem marad el. A fordítást jórészt sikerültnek tartja, de Csokonai nyelvét nem elég „klasszikusnak" (Schade nur, daß die Sprache des seligen Csókonay (!) nicht genug classisch ist.") Mindezt a horatiusi nonum prematur in annum-elv be nem tartásának tulajdonítja.

Rumy Károly György mellett a másik *jelentős* ismertető: Samuel Rožnay. A szlovák öntudatú fordító szándéka az volt, hogy a szlovák irodalom hiányait fordításaival pótolja, így tolmácsolta az Igor-éneket, Krasicki humoros elbeszélő költeményét, a *Myszeist*, Csokonait, Himfyt — németül, lett a bibliai cseh nyelv szlovák Macphersonává,[15] költött ószláv eposzt, adott — talán Csokonaitól nem egészen függetlenül — anakreoni verseket az evangélikus szlovákok említett bibličtínájában, írt alkalmi költeményeket, próbálta a szlovák nyelvet a különböző versformákban, műfajokban. Tudatos kultúrközvetítő, aki a lengyel, az orosz, a cseh, a magyar költészet kincseit a német nyilvánosság elé akarta tárni. A Morgenblattnak volt tudósítója, Himfyt adott németül, de az ún. Intelligenzblattban irodalmi hírekkel is szolgált. Az udvari könyvtáros, szlovén tudós, Kazinczy tübingai pályairatának egyik bírálója, Kopitar kérte föl arra, hogy a Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung levelezője, tudósítója, munkatársa legyen.[16] Ebben a minőségben nem pusztán a szlovák vagy a cseh, de nem is kizárólag a *szláv* irodalom foglalkoztatta, legalább olyan mértékben nyúlt a magyar költészet után. Csak sajnálhatjuk, hogy nagyszabású tervezete nem valósulhatott meg, ez lett volna a magyar irodalom első német antológiája. *„Magyarische Blumenlese, oder Auswahl der Poesien der Dichter Ungerns in deutschen Uebersetzungen."*[17] Ez lett volna a cím, s részletek következtek volna Kazinczy, Csokonai, Baróti Szabó, Dayka, Ányos, Zrínyi, Gyöngyösi, Kisfaludy Sándor munkáiból. Ismerjük a Himfy-szemelvényeket, ismerjük a Dorottya fordításának kezdetét. Ez utóbbiakra Rudo Brtáň, szlovák kutató hívta föl a figyelmet,[18] majd Kunszery Gyula[19] elemezte — túl szigorúan — a fordításokat, a versforma megváltoztatása ugyan lényeges *tartalmi* változásokat jelentett, a kísérlet azonban több méltánylást érdemel, hiszen éppen a humort a legnehezebb idegen nyelvre átültetni. Az is figyelemre méltó, hogy a lengyel vígeposzt németül tolmácsoló Rožnay éppen a Dorottyát akarja a német olvasónak bemutatni. Nyilván — jogosan — rokon világra lelt, a kelet-európai komikus eposznak önkéntelenül is közös sajátosságait fedezte föl, s fordításaiban azonos hangon is tolmácsolta. Amit Krejčí szláv specifikumként jelez, az a magyarban is honos. A kelet-európai „heroikomika" ugyanis rokona annak a XVIII. század végi — jórészt nemesi — paszkvillusz-költészetnek, mely sok rokonságot mutat a népi, illetve népies burleszkkel. Emellett lényeges, felvilágosult eszmeiséget sugároz. A nemesi élet ábrázolásával egyben annak paródiáját is adja, mégpedig klasszicizáltan felvilágosult paródiáját. Ez az oka annak, hogy a szlovák irodalom és irodalmi nyelv ekkori szűk lehetőségeit mintegy kitágítva, a szlovák irodalomban hiányzó műfajt németül igyekszik pótolni, de ez az oka annak is, hogy Rožnay alapos, nyelvi kérdésekre is kitérő, lelkesült recenzióban méltatja az 1813-ban megjelent négykötetes Csokonai-kiadást.[20]

Felhívjuk a figyelmet erre az elfelejtett bírálatra, mely a korai Csokonai-méltatások legszebbikének mondható. Köszöni Márton Józsefnek, a kiadónak, hogy a nyilvánosság elé bocsátotta Csokonai műveit, de sajnálja, hogy nem mellékelt hozzá Csokonai-életrajzot. Az egyes kötetek bemutatását csak általánosságban végzi el, hogy annál részletesebben szólhasson a *Békaegérharc*ról, melyet a „Fräulein Dorchen" *(Dorottya)* mellett a magyar irodalomnak e nembeli legérdekesebb termékének nevez. Rožnay jó érzékkel mutat rá arra, hogy nem homéroszi e mű, travesztált alkotásról van szó, a paródia-jelleg a döntő. Humora abban rejlik, hogy a régi és idegen szokásokat, az új balgaságokat a legkomolyabb arccal adja elő, illetve komikumát az adja, hogy „in den witzigen und naiven Anspielungen, durch welche so manche Ausserungen des Zeitalters durchgehechelt werden; in der Hervorbringung und Gesstaltung

[14] Uo. 1810. IV. 29.
[15] Albert PRAŽÁK: Slovenský předchůdec českých Macphersonů. Slovenské štúdie, Bratislava IV. 3—12.
[16] Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar (1808—1828). Hg. von V. Jagić, Berlin 1885. 299.
[17] Ungarische Literatur. Intelligenzblatt zur Wiener Allgemeinen Literatur-Zeitung Nr. 39. Sept. Nr. 40. Oct. 1814.
[18] Rožnay Sámuel, a magyar költészet szlovák propagálója. ItK 1957. 377—380. — Pri prameňoch slovenskej obrodeneckej literatúry. Bratislava 1970. Főleg: 206—234., 364—384.
[19] KUNSZERY Gyula: A „Dorottya" német fordítása. Fil.Közl. 1967. 175—176.
[20] S. R.: Ungarische Literatur. Wiener Allg. Lit.-Zeit. 1813. 1572—1574. hasáb. A névjegy azonosításához: Rožnay nekrológja. Necrolog aus Ungern von Jahre 1815 und 1816. Erneuerte Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat, 6 März 1816. Nr. 9.

komischer Situationen, die durch die Ernsthaftigkeit der Darstellung das Zwerchfell erschüttern; und in den feinen Reflexionen auf den Horizont des Vaterlandes, welche der Dichtung ein National-Interesse gewähren."

A versforma Blumauer travesztált Aeneiszéé, de nincs tekintettel az időmértékre, ugyanis az időmérték csak a rímtelen magyar versekben cseng fenségesen, a modern versek időmérték nélkül is jól hangzanak. A rímek közül csak néhány mondható hibásnak (Brekekit — haragszik; tsatái — osztályi; mennek—tekingetnek). A nyelv gördülékeny és korrekt, majd kiemeli a görög tulajdonnevek pompás magyarítását. Ezután egész röviden ismerteti a mű szerkezetét, s ízelítőül a *Felfohászkodást* adja „Aufseufzer" címmel:

Bevor mein Lied erschallt, will ich
Zur Muse flehend brüllen,
Sie möcht' mein Pfeifchen gnädiglich
Mit Pindus-tabak füllen,
Dass ich den Sang beginnen mag,
Den jüngst an einem Mussetag
Ich auf dem Knie gekritzelt

Mig elkezdeném Énekem
Instálom a Musámat,
Pindusi dohányal nekem
Töltse meg a pipámat.
Hogy kezdhessek Énekembe
Mellyet minap hevertembe
Firkáltam a térdemen.

A fordítás szinte szó szerinti hűségét állapíthatjuk meg azt, hogy e kis részlet igen sikerültnek mondható. Jól adja vissza a komikus eposz lényegét: a paródiát, az eredeti fenséges minta travesztiáját. Sajnálhatjuk, hogy az egész német fordítás nem készült el. Rožnay a továbbiakban a helyhiányra panaszkodik, mely nem engedi meg, hogy bővebben is bemutassa ezt a művet, melynek finom iróniájáról, éles szatírájáról szól. Végül csupán három helyet említ, melyet szkurrilisnek tart, mely ellen az ő jóízlése tiltakozik.

Ez a recenzió azért is érdekes, mert valaki hasonló módon dicsérte a remek, érdekes cseh vígeposzt, Hněvkovský *Děvín*-jét.[21] E recenzió azonban azért nem lehet Rožnayé, mivel a cseh idézetek eredeti nyelven maradtak meg, ő, a gyakorlott kultúraközvetítő ilyen hibát nem követett el. Viszont valószínűleg az ő nevéhez fűzhető az a tudósítás, mely a négykötetes Csokonai-kiadás megjelenését adja hírül.[22] Ez a kiadás valószínűleg megvolt neki, saját tulajdonában, hiszen a továbbiakban egy, a másik Csokonai-kötetből származó fordítására szeretnők felhívni a figyelmet. 1816-ban jelent meg „Tokayer Weinlese" címmel, „Beyträge zur Volkspoesie" alcímmel ellátva egy kisebb dolgozata az általa sűrűn tudósított Morgenblatt című, tübingai újságban.[23] 1816-ban? Rožnay 1815 novemberében halt meg! Csakhogy Brtáň bizonyította be, s adatait az újabb német kutatás is helyénvalónak találta, hogy a kitűnő szlovák műfordító oly sok adalékkal látta el a tübingai lapot, hogy még halála utáni időre is jutott közölnivaló.[24] A Felvidék magyar—szlovák—német lakosságáról szól, megemlíti, hogy mindhárom zeng népdalokat saját anyanyelvén, ezekre a népdalokra föl kell figyelni, Herderre hivatkozva állítja, hogy fontos lenne elemzésük. Természetes, hogy a szláv népdalnak nyújtja a pálmát, Vuk Karadžić népdalkötete már megjelent, a szláv népköltészet-kutatás Kopitar munkálkodásával új lendületet kapott. Ezzel a ténnyel állítja szembe a magyar nép daltalanságát, melyet csupán az indokolt, hogy valóban nem volt összegyűjtve még a magyar népdalkincs, költőink hagyták visszhangtalanul elhalni Révai Miklós 1782-es felhívását. Érdekes, hogy Rožnay nem ezt kifogásolja, hanem arról szól, hogy kevés az olyan magyar népköltő, kinek dalai a nép ajkára kerültek volna, másrészt a helyzet félreismerése a magyar paraszt karakterológiáját az alábbiakban határoztatja meg vele: „Stolz und Schwermuth". Rožnay tehát nem is a valódi népdalt hiányolja, hanem a népies műdalét. Ő nem ismerhette Sárospatak vagy Debrecen kollégiumi dalkincsét, számára Csokonai költészete pótolta ezt. A szlovák hagyomány felől szemlél, hiszen a felvilágosult szlovák írástudó a rektorok, diákok, kisnemesek „népies" hangvételű dalait a folklórral tartotta azonosnak, az e dalokat, énekeket összegyűjtő és a XIX. sz. elején kiadó Bohuslav Tablic, de még a szlovák népdalgyűjtemény (1834—35) összeállítója, Ján Kollár sem választotta szét az igazi folklórt a népies dalszerzés termékeitől. Ez a magyarázata annak, hogy magyar *népdal*ként közli Csokonai egy versét (a szerző megnevezése nélkül) magyarul és németre fordítva:

[21] Annalen . . . 1805. II. 111—116.

[22] Intelligenzblatt zur Wiener . . . Nr. 30. Ost. 1813. — A kiadásról szóló más hír ismeretlen referenstől — esetleg Rumytól —: Intelligenzblatt der Jenaischen Allgemeinen Literatur-Zeitung 1816. 458. hasáb (Uo. okt. 546. hír Rožnay haláláról). Csokonai halálhíre: Intelligenzblatt der Annalen . . . 1805. márc. 106.

[23] Morgenblatt für gebildete Stände 1816. Nr. 37—38.

[24] BRTÁŇ: i. m.: — Gerhard ZIEGENGEIST: Deutschland als Zentrum der Vermittlung slawischer Literatur in Europa im ausgehenden 18. und frühen 19. Jahrhundert. Zeitschrift für Slawistik 1968. 467—478. Közli Rožnay leveleit Cotta kiadóhoz 1814-ből!

Eletem mái	Traurige Stunden
Komor órái	Meines Lebens
Hány ezer bu s átok	Welch ein Fluch und yammer
Jöve rátok!	Euch belastet!
Fussatok ezekkel	Flieht von mir mit euren
A sok keservekkel	Vielen Kummerquälen,
Melyekkel az ég	Mit welchen der Himmel
Ostoroz még.	Mich noch züchtigt.
Jaj szabadítsatok,	O befreyt den Armen,
Öldöklő bánatok!	Ihr ergrimmten Leiden!
Mert a kin engemet	Denn bald wird der Kummer
Porba temet.	Mich begraben!

A központozás hibái, az ékezethibák (Eletem) a német folyóirat magyarul nem tudó korrektorai számlájára írhatók, egyébként az 1813-as kiadás szövegével egyezik meg a Csokonai-vers, melyet szerzője Pofók című színdarabjában a kedves női főszereplő, Petronella szájába ad. A német fordítás tartalmi hűségét ezúttal is dicsérhetjük, a formait annál kevésbé, hiszen hiányoznak a Csokonai-versekben oly fontos funkcióval bíró *rímek*, a fordító nem képes az eredeti *dallamát* érzékeltetni.

Rožnay így is értékes munkát végzett a magyar irodalom német népszerűsítésében. Ha fordításai nem is leltek közvetlen visszhangra, a közlések majd Mailáth János munkásságában gyümölcsöznek. Rožnay Himfy-fordításait Čelakovský használja majd a cseh irodalom számára,[25] a Csokonai-tolmácsolások a szlovák társadalom egy rétegének érdeklődését fejezték ki a magyar művelődés iránt. Bizonyítják azt a tételt is, hogy Kelet-Európa irodalmainak a felvilágosodás és a romantika korszakában — a hasonló fejlődés, helyzet eredményeképpen — számos érintkezési, keresztezési pontját lelhetjük föl, attól teljesen függetlenül, hogy szláv vagy nem-szláv irodalmakról van szó. A magyar irodalom alkotásai többször szolgáltak mintául, például, ahogy a magyar irodalmi népiesség szerb és szlovák népéneket is fölhasznált önmaga kifejlesztése érdekében. Ennek az igen eredményes kölcsönhatásnak fontos dokumentuma Rožnay —sajnos, rövid ideig tartó — tevékenységének ez a része is.

Fried István

A Szózat viszály szavának „viszályai"

„És annyi balszerencse közt, | Olly sok *viszály* után, | Megfogyva bár, de törve nem, | Él lemzet e' hazán" — hirdette s egyúttal acélozta 1836-ban életerőnket a nemzeti reformkor elkesítő hitvallása: Vörösmarty Mihály Szózata. De csupán hetven évvel utóbb, 1906-ban tette kétségtelen adataival a nagy tudású *Fischer Izidor* — nekem utóbb néhány éven át, csaknem tragikus haláláig kedves tanártársam — szinte bizonyossá, hogy ebben a szövegösszefüggésben a nyelvújítás *viszály* főneve nem a ma szokásos 'viszálykodás, villongás', hanem a reformkorban szintén jól ismert 'baj, viszontagság' értelemben fordul elő. Ezt a jelentést nemcsak Jókaiból s más íróinkból idézte *Fischer*, hanem a Vörösmarty társszerkesztésben készült, akadémiai Tudományos Zsebszótárból is (MNy II, 80—3). Azt a nézetét ugyancsak elfogadhatjuk, hogy az „annyi balszerencse közt" és az „olly sok viszály után" sorok gondolatritmusfélét tartalmaznak.[1] Ha ellenben a *viszály* szót „villongás" értékűnek fognánk fel, akkor egyúttal föl kellene tennünk, hogy Vörösmarty gondolatmenete az általánosabb körű sorscsapások említése után a szűkebb körű belső küzdelmekhez, pártvillongásokhoz fordult. Nemzeti énekünk így sem volna értelmetlen — de a költő föltehetőleg nem ezt akarta mondani.

Régóta tudván tudjuk azonban, hogy szavainknak is megvan a maguk sajátos, sokszor kiszámíthatatlan sorsuk. A *viszály* főnév viszontagságos útja is ezt a tapasztalatot erősíti.

Az egyik ilyen tanulsághoz akkor jut a pontosabb ismereteket kereső olvasó, mikor a kritikai kiadású, új Vörösmarty-sorozatnak filológiai szempontból páratlanul gondos jegyzetanyagában (II. 614. kk.) nyomát se találja a fönti problémának, ill. *Fischer I.* cikkének. Pedig kár: hisz így a valaha „magyar Marseillaise"-ként is emlegetett (l. az idézett jegyzeteket),

[25] SÁRKÁNY Oszkár: A magyar irodalmi romantika cseh visszhangja. Apollo VIII. 1938. 71.

[1] SZEMERE PÁL hajdani verselemzése („széptani fejtegetése", l. Munkái II. 148) „Két igen nevezetes, eddig nem hallott jelenet"-nek mondja e két sort. A *viszály* itteni jelentéséről — mint akkor közismertről — azonban ő nem szól.

gyönyörű hazafias költemény egy részletének helyes — vagy legalába vitatott — értelmezésére még akkor sem lesz figyelmes a mai kutató vagy magyartanár, ha a legjobb modern összefoglalást tanulmányozza.

A másik csalódás pedig akkor követi az iméntit, ha az ember az egyébként szintén rendkívül megbízható anyagú Értelmező Szótárban is utánanéz a *viszály* jelentéseinek és példamondatainak. Itt tudniillik megtalálható ugyan mind a napjainkban szokásos 'személyek, csoportok, közösségek közt kiéleződött ellentét; ellenségesség', mind az immár elavult és erősen irodalmi stílusértékű 'viszontagság, baj' jelentés: ám most meg az a „viszály" — azaz baj —, hogy a tárgyalt Vörösmarty-idézet — hibásan — az elsőnek a szemléltetésére van közölve. A második értelem igazolására is találunk egy alkalmas — csak persze közműveltségünk szempontjából jelentéktelen — Vörösmarty adatot: „Antonius . . . követni kész | Nemes Brutusnak sorsát s lépteit | *Viszályi* közt e járatlan világnak"; továbbá egy Jókaitól való megfelelő mondatot. Rosszul tehát csak a Szózat sorai jártak.

A dolgok így állván, hadd idézzek nyomatékul a *viszály* vitatott értelmére (*Fischer I.* adatain túl) még egy-két irodalmi példát — az akadémiai Nagyszótár pompás kéziratos anyagát is felhasználva —, pontosan a Szózat keletkezésének és fogadásának éveiből: „nyúgott lelket formálunk — nyugottat a' sors' *viszályain*" (1833: Kovács Pál: A' nev. nőnem 87); „egy gyöngéd lyánkának csak meggondolni is, hogy ő . . . félvad haramiák kezébe jutand, erős férfinak is borzasztó *viszály*" (1836: Gaal József: Szirmay Ilona I. 157—8); „[Mátyás úgy érezte: a néphangulat] kifejezése, melly őt a' porból, egy merész, a' [így!] idők' *viszályain* és súlyain keresztűl nyúló fogással, a' dicsőség' fényfokára emelte: csak a' szótlanságban találna méltó feleletet" (1839: Jósika Miklós: Csehek Magyarorsz. I. 326); „az ezredesné, egy főrangú, bár különös *viszályok* miatt elszegényedett magyar család' gyermeke volt" (1834: Athenaeum I, 460). Vita tehát már aligha férhet a Szózat szavának helyes értelmezéséhez.

Megismétlem: sem kritikai kiadásaink, sem az Értelmező Szótár *általános használhatóságát, tudományos értékét nem* érinti a fönti kis helyesbítés; még a Szózat *egészének értelmezését sem* változtatja meg. Mégis a mi tudománytörténeti korszakunk kötelessége, hogy alapkutatásaink modern kiadványait is rögtön pontosabbá tegyük, kivált ha a nemzeti művelődési közkincset érintő hiányt vagy félreértést találunk bennük.

Tompa József

Számítógépes ritmuselemzési kísérlet

1. 1971 tavaszán lehetőség nyílott arra, hogy elektronikus számítógéppel poétikai programozást bonyolítsunk le, pontosabban próbáljunk ki. Előzetes megfontolás alapján ritmuselemzési kísérletet végeztünk, és a gép beváltotta a hozzá fűzött reményeket, a megadott szabályok szerint automatikus ritmuselemzést végzett. Ennek a munkának ritmuselméleti előfeltételeit, a számítógépes programozás lefolyását és ritmuselemző eredményeit foglalnám össze az alábbiakban. Mind a ritmuselemzés, mind a számítógépes poétikai vizsgálat önmagában is bonyolult kérdéskör, ezúttal nem térhetünk ki minden összetevőjére, csupán azokra hivatkozhatunk, amelyek közvetlenül kapcsolatba hozhatók az elvégzett munkával.

2. A magyar nyelv akusztikai-szegmentumbeli sajátosságai következtében metrikáink alapja a szótag. A szótagok több szempontból is bináris oppozíciókra bonthatók, amelyek közül két rendszer a magyarban metrikailag relevánssá fejlődött: rövid és hosszú szótagok oppozíciói adják az úgynevezett „időmértékes", hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok oppozíciói az úgynevezett „hangsúlyos" metrikát. Metrikusaink egyetértenek abban, hogy természeténél fogva bármely szótag kétféle metrikába is tartozhat, azaz egyszerre jellemezhető az időmértékes és a hangsúlyos verselés szabályai szerint. Más metrikai rendszerek is elképzelhetők a magyar nyelvben, ezek azonban eddig nem váltak közkeletűvé, legfeljebb kísérletként fordultak elő.

2.1. A ritmuselemzés gépesítésének tehát az a feladata, hogy az egyes szótagokat minősítse mind a két metrika szempontjából. Mivel az időmértékes verselés alapjait a nagyjából fonematikus magyar helyesírás feltünteti, itt voltaképpen íráselemzés a gép feladata. A hangsúlyokat viszont helyesírásunk nem jelöli, itt a gépnek mondatfonetikai sajátosságok alapján önállóan kellene elemezni a hangsúlyokat, bizonyos esetekben pedig ennél is bonyolultabb eljárással, voltaképpen a szöveg logikai-szemantikai elemzéséből kellene hangsúlyviszonyokat megállapítani. Néhány (bár szerencsére nem túl számos) esetben még ez is kevés, ilyenkor az aktuális hangsúlyozás, a gyakorlati akusztika figyelembevétele igazíthatja el a gépet a metrikai elemzésben.

2.2. Tudomásom szerint nem végeztek eddig számítógépes metrikai vizsgálatot magyar anyagon. Ez a feladat jelenlegi számítógépeinkkel csak részben végezhető el. Teljes egészében